

- записи] / А. А. Новик. – 1998. – Архив МАЭ РАН. – Фонд К-1, опись 2. – №1724.
12. Новик А. А. К истории поселения немецких колонистов в Приазовье (по материалам этнографической экспедиции 1998 г.) / А. А. Новик // Мавродинские чтения : Сб. статей / [под ред. Ю. В. Кривошеева, М. В. Ходякова]. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского университета, 2002.
 13. Новик А. А. Свадебная обрядность у албанцев Приазовья (по материалам экспедиций последних лет) / А. А. Новик // Университетские Петербургские Чтения. 300 лет Северной столице : Сб. статей / [под ред. Ю. В. Кривошеева, М. В. Ходякова]. – СПб. : Изд-во «Знаменитые универсанты», 2003. – С. 751–758.
 14. Новик А. А. Свадебный обряд у албанцев села Георгиевка / А. А. Новик // Материалы XXVIII межвуз. научн.-метод. конф. преподавателей и аспирантов. – Вып. 21 : Балканские исследования. – Ч. 1 / [отв. ред. А. В. Жугра, А. Ю. Русаков]. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – С. 29–31.
 15. Новик А. А. Экспедиция к албанцам Приазовья и Буджака 1998 г. / А. А. Новик // Малый диалектологический атлас балканских языков : Материалы третьего рабочего совещания (Санкт-Петербург, 18 декабря 1998 г.) / [отв. редактор А. Н. Соболев]. – СПб. : Наука, 1999.
 16. Пономарьова І. С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження / І. С. Пономарьова. – К. : Реферат, 2006.
 17. Voronina I. I. E folmja e shqiptareve te Ukraines / I. I. Voronina, M. V. Domosileckaja, L. V. Sharпова. – Shkup : Shkupi, 1996.

Alexander Novik

ALBANIANS IN PREAZOV: WEDDING RITUALISM IN THE CONTEXT OF TRADITIONS' PRESERVATION IN THE POLYETHNIC REGION (EXPEDITIONARY MATERIALS OF 1998–2008)

The matirial self-collected in the settlements of Preazov with albanian language is analized in the article. Marriage relationships, choice of the partner and wedding ritualism constitute the main accent of the article. Balkan traditions which were brought to the new places by migrants have transformed under the cultural interference influence in areas of compact habitation of Albanians, Bulgarians and Gagauzes.

Key words: traditional culture, Albanians, Bulgarians, Gagauzes, wedding ritualism, cultural interference.

Пилипчук Я. В.

(м. Київ, Україна)

«НЕ-ДИКІ» ПОЛОВЦІ НАПЕРЕДОДНІ МОНГОЛЬСЬКОГО

ЗАВОЮВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню активних дій «не-диких» половців у Північному Надчорномор'ї, які в складі племінних конфедерацій з болгарами та русичами воювали проти греків, латинян і турків.

Ключові слова: «не-дикі» половці, русичі, латиняни, болгари, Крим.

Історія кипчаків Нижнього Подніпров'я як і загалом усього Дашт-і Кипчак у першій половині XIII ст. майже не висвітлена у джерелах. В зв'язку з тим, що кочівники після 1190 р. намагалися не нападати на Русь, про них майже не згадують східнослов'янські літописці. Так звані «не-дикі половці» спрямували свою активність на інші напрямки, висвітленню їх участі у подіях на Балканах та Криму буде присвячена дана студія. Необхідно відзначити, що термін «не-дикі половці» ввів у науковий обіг О. Прицак [30]. Український дослідник зробив огляд їх контактів із Руссю протягом XII ст. Відносно подій XIII ст. у західній частині Дашт-і Кипчак то увага сходознавців зосереджувалась головним чином на двох аспектах історії. Першу проблему (війни з візантійцями та латинянами) досліджували К. Іречек [14], Ф. Успенський [26], Д. Расовський [24], І. Вашарі [31]. Другою (війною кипчаків із сельджуками в Криму) займалися О. Якубовський [29], Р. Бабенко [3], О. Мавріна [18]. Проте досі не існує студії, у якій була проаналізована політика сусідів Русі – «не-диких половців».

Останній контакт із Руссю був зафіксований літописцем ще у 1193 р., проте не-дикі половці не зникли з історії. Найбільшим за всю історію вторгненням куманів у візантійські володіння був похід 1200–1201 рр. у Фракію [31, 48–49; 14, 310; 26, 207–209]. Микита Хоніат вказував, що на цю територію напали скіфи та волохи [28, 245]. Цими етнічними відповідно мали позначати куманів та болгар відповідно. Дані обставини змусили Ангелів звернутись за допомогою до русів. За свідченнями грецьких та східнослов'янських джерел Роман Мстиславич здійснив похід проти куманів. Ми приймаємо його датування 1201–1202 рр., яке було запропоноване О. Головко [8, 233–234].

До того ж не виключено, що сам князь Роман мав певні рахунки з степовиками. Необхідно зауважити, що він належив до тих Мономаховичів, які були вороже налаштовані до кочівників. Його батько Мстислав Хоробрий здійснив декілька походів у степи і досяг певних успіхів. Нам невідомі результати експедицій Романа. Робити далекосяжні висновки виходячи тільки з даних одного східнослов'янського джерела ми не можемо. Проте той факт, що Микита Хоніат відводить Роману роль рятівника імперії ромеїв, свідчить на користь того, що на деякий час кумани були змушені припинити напади на її володіння [28, 246].

Подією світової ваги була Адріанопольська битва (1205 р.). Вона нам відома за даними Робера де Кларі [15, 78–79], Жоффрау де Віллардуена [6,

90–92], Микити Хоніата [28, 378–380], Нікіфора Григора [11, 19–20], Георгія Акрополіта [18, 26]. У цій битві союзне болгарсько-куманське військо завдало поразки хрестоносцям. Переможців очолювали Калоян та Котза [28, 379]. За описами сучасників, битва розпочалась атакою куманської кінноти [31, 50; 26, 247–249; 14, 320]. Кочівники засипали лицарів градом стріл і повернули назад, вдаючи відступ. Не знайомі з тактикою кочівників хрестоносці не зберігаючи стрій кинулись переслідувати куманів. Котза заманив їх у пастку. Багато лицарів було вбито, у тому числі і Людовик де Блуа, немало було й полонених, серед них був і сам імператор Балдуїн.

Кумани були учасниками походів болгар у Фракію та Македонію у 1205–1207 р., а також у облозі Фессалонік (1207 р.) [15, 79–80; 6, 98–104, 118, 121–122; 18, 27–28; 11, 23–26; 28, 390–392, 399–403; 31, 51–53; 26, 254–255; 14, 323–325]. Психологічний вплив дій союзного кумано-болгарських військ був таким, що латиняни навіть на деякий час були змушені припинити наступ у Малій Азії. Це дало змогу Феодору Ласкарісу перегрупувати сили і відкинути завойовників. Так розпочинала свою історію Нікейська Імперія.

Те, що латинянам вдалося відстояти Фессалоніки приписувалось впливу мощей святого Дмитра. Насправді все було набагато простіше: у Болгарії точилась боротьба між угрупованнями боляр, внаслідок змови був вбитий цар Калоян. Хто був замовником ми не знаємо, однак нам відомо про те, що куман Манастрас, який був керівником царської гвардії, вбив Калояна [31, 53; 21]. Керуючись цими даними деякі дослідники приписували намір зайняти престол Борилу. Однак було ще кілька осіб зацікавлених у смерті Калояна. Це був син Калояна Стрез, який заручився підтримкою Стефана Немані. Ще одним претендентом на корону був Олексій Слав, який володів землями на південь від Родопських гір. Будь хто з цих трьох міг бути причетний до змови. Поза підозрами тільки Іван Асень II, який не маючи підтримки у Болгарії був змушений тікати до Галича.

Необхідно розуміти також певні ідеологічні аспекти, які могли вплинути на висвітлення проблеми. Болгарія протягом багатьох років перебувала під владою Османської Імперії, визволення з-під влади якої супроводжувалось чисельними жертвами і не могло не відбитися на суспільній свідомості болгар. Турки та загалом тюрки сприймалися як вороги. Винуватцем загибелі Калояна вони вважали союзника кочівників – Борила.

Проте факти свідчать про протилежне. Невдовзі після смерті Калояна Олексій Слав одружується на доньці Анрі де Гено і закликає хрестоносців собі на допомогу [18, 45–46; 14, 326–327]. Ми не можемо виключати, що цей болярин міг і раніше вести переговори з латинянами. Об'єднане болгарсько-куманське військо було переможено поблизу Пловдива. Цар Борил внаслідок цього був змушений звернутися за допомогою до угорського короля Ендре II, цей союз був закріплений династійним шлюбом [31, 60].

Тільки після цього Ендре послав на допомогу болгарам коміта Йоахіма. У війську останнього були німці, секеї, печеніги та волохи. Німці та секеї, які

жили у Трансильванії страждали від нападів кочівників і були вороже налаштовані по відношенню до куманів. Такий хід подій не задовольняв вже куманів, які поблизу річки Огозт напали на угорців [31, 58–59]. Вони зазнали поразки, два вождя були вбиті, а третій – Караз був відсланий до короля Ендре. Це зумовило те, що кумани в 1216 та 1218 р. не надали допомоги болгарам. Угорці були ворогами тієї частини куманів, які надавали допомогу Калояну. Болгари, у зв'язку з цим, були змушені поступитися латинцям деякими територіями, однак, отримавши угорську допомогу Борил запобіг розпаду Другого Болгарського царства і придушив заколоти невдоволених бояр.

Відновлення кумансько-болгарського альянсу мало місце вже за наступного болгарського царя Івана Асеня II. Початок правління останнього датують 1218 р. Іван Асень II отримав допомогу від галицьких князів і вторгнувся в Болгарію з північного-сходу [31, 61–62; 12, 318–319]. Зрозуміло, що це не могло відбутися без згоди куманів. Тому, хтось із кочових володарів мав укласти договір про взаємодопомогу з галичанами та майбутнім болгарським царем. Угорські та східнословянські документи не згадують Котяна у зв'язку з цими подіями.

Втім, ми маємо враховувати той факт, що Калоян був одружений на куманці і його сини могли користуватися допомогою степових володарів. П. Павлов вважає, що мати Борила, Стреза та Івана Асеня II походила з племені іт-огли або бурдж-огли [21]. У такому випадку стає зрозумілим чому джерела, які так багато повідомляли про куманів раніше, обійшли увагою цю подію. Бурдж-огли та іт-оба навчені гірким досвідом протистояння з русами мали спрямувати свою активність на Балкани. Оскільки серед племен, які мігрували в Угорщину були названі борчол, які можна ототожнити з бурдж-огли то ми можемо зробити припущення про можливість шлюбу між донькою правителя цього племені та болгарським царем [32]. Логічно припустити, що в кампаніях на Балканах приймали участь не одне плем'я, а цілі конфедерації племен, у тому числі «не-дикі половці».

Як ми вже вказували вище, воцаріння Івана Асеня II мало відбутися не тільки завдяки русам, а й куманам. Проте протягом багатьох років він не проводив активної зовнішньої політики. Це було пов'язано з відновленням сил держави після тривалої боротьби за престол. Нагода розширити свої території та найняти на службу куманів трапилась у 1230 р.

Одна тисяча куманів воювала у Клокотницькій битві на боці болгар [18, 49–50; 31, 62; 14, 336]. Епірський деспот був переможений союзним болгаро-куманським військом. Внаслідок цієї перемоги Асеніди здобули контроль над Македонією, частиною Фракії та Фессалією. Ми не можемо стверджувати, що допомога кочівників мала вирішальну роль у загальній перемозі, однак ми не можемо не відзначити, що куманська легка кавалерія вдало взаємодіяла з болгарськими загонами. У якості допоміжних військ вони виступали під час облоги Цурулона в 1235 р. [18, 60–61; 31, 63].

Не менш активним, ніж балканський чи центрально-європейський напрями, був східноєвропейський вектор. Ця проблема була детально досліджена О. Головко і тому ми відзначимо тільки головні віхи відносин куманів із русами. У 1202 р. куманські загопи разом із Ольговичами та Ростиславичами здобули Київ [17, 418; 8, 234], однак Роман відповів на це походом у степ. Після смерті Романа Мстиславича союз між Ростиславичами та куманами був відновлений. У 1205–1206 кочівники підтримали Рюрика у змаганнях за галицький престол. У боях за Галич Котян та Сомогур зазнали поразки [22, 168–169; 9, 168; 8, 259]. У 1211 р. кумани підтримували сіверських Ігоревичів проти Романовичів та угорців. У битві, яка відбувалась поблизу Звенигорода кочівники та Ігоревичі зазнали поразки [8, 272].

У 1229 р. Котян вже разом із волинськими Романовичами відвоював Галич у королевича Ендре [8, 302]. Через три роки Данило Романович разом із куманами завдав ще однієї поразки угорцям [8, 302–303]. Котян був доволі прагматичним політиком і при можливості, як це сталося у 1235 р., прагнув послабити обидва ворогуючих табори [22, 169; 8, 30]. Фактично ініціатива походів належала племені Котяна. Останнє мало назву дурут і могло бути одним із куманських племен, які мігрували на територію Угорщини. Те, що його назву не зафіксували угорські документи ми можемо пояснити нетривалим часом перебування людей Котяна в Угорщині і їх епізодичними відносинами з Арпадами.

Вказівка угорського джерела про Губана (Кобана Урусобича) є непрямим доказом того, що урус-оба могли бути одним із сіми племен, які мігрували на захід під час Великого Західного походу [21; 31]. У причорноморських степах літописці наприкінці XII ст. згадували про кілька об'єднань кочівників. Серед них вирізнялися подніпровське та лукоморське вождівства, з останнім зазвичай асоціюють Данила Кобяковича.

Однак Галицько-волинський літописець чомусь не згадував про нього при описі першого монгольського вторгнення у східноєвропейські степи. Мабуть це було пов'язано з тим, що літописець вже вказував те, що Юрій Кончакович був наймогутнішим з усіх кочових ватажків Східної Європи [13, 740]. Про Данила Кобяковича не сказано ані слова. Таким чином інформацію про нього була додана пізнішими літописцями починаючи від новгородського хроніста.

Г. Федоров-Давидов таки припускав можливість історичності цієї особи [27, 226], однак свідчення галицько-волинського літописця вказують на протилежне. Ним згадується якийсь Данило, але у зв'язку з подіями 1183 р. і без по-батькові Кобякович [13, 632]. Таким чином остання згадка про лукоморських половців датована саме 1193 р., коли вони приходили на Русь за тим, щоб укласти мир [13, 676, 22, 150]. Тільки в угорських документах ми можемо знайти натяк на продовження зовнішньої політичної активності урусобичами.

Щодо населення степової частини Криму, то джерела найчастіше

згадує...
Херсонес
Західного та Південного Криму, зокрема Ялту, ал-Ідрісі називає куманськими [4, 88]. Ібн ал-Асір також називав Судак містом кипчаків. Однак воно кочівникам не належало. Швидше за все ми можемо говорити про те, що мешканці Судака платили їм данину та торгували з ними.

Балбали Криму дуже схожі на ті, що були наявні у Нижньому Подніпров'ї [7, 100]. Не виключено, що кипчаки півострова були частиною більшого етнічного та політичного утворення. Згадка про те, що руських полонених продавали у Херсоні, робить також можливою участь кримських кипчаків у походах подніпровських ватажків. До того ж часті походи нижньодніпровських кипчаків на Русь були б позбавлені сенсу, якби вони не мали можливості обмінювати награвоване та рабів на грецькі товари. Це було можливе тільки за умови сусідства з володіннями Візантії.

На нашу думку більш ймовірним є те, що кримські степи перебували саме під їх протекторатом. Зважаючи на відсутність згадки про «лукоморців» у літописах можна припустити те, що вони входили до складу якоїсь із великих конфедерацій кипчаків. На момент монгольського вторгнення літописці згадували тільки про двох наймогутніших володарів – Котяна та Юрія Кончаковича.

О. Якубовський висловив припущення, що на початку XIII ст. вони залежали від Шаруканідів. На його думку Юрій Кончакович прийняв участь у конфлікті між сельджуками та мешканцями Судака якраз напередодні монгольського вторгнення у східноєвропейські степи [29]. Насправді ми не маємо доказів цієї гіпотези, жодне східнослов'яке джерело чомусь не висвітлює цю подію. Нам невідомо, який саме кипчацький хан прийняв участь у подіях.

Ібн Бібі вказував, що разом із русами та кипчаками на допомогу Судаку прийшли саксини [29]. Саксин із Судаком могли пов'язувати тільки економічні зв'язки, оскільки через причорноморські порти знаходили збут товари з Східної Європи. Проте не зрозуміло, чому інтересами Судака мав опікуватися Саксин, оскільки у випадку конфлікту в Криму це місто навіть би опинилося у виграші, оскільки грошові потоки пов'язані з придбанням товарів пішли б у напрямку Волги та Ірану.

Ми маємо критично підходити до даних турецького джерела, до того ж маємо висловити ще одне принципове зауваження. У випадку звернення кипчаків до своїх союзників була необхідна швидка реакція на напад сельджуків. Саксин знаходився досить далеко від театру бойових дій і наврядчи міг надати дієву допомогу. Найбільш оперативно з кипчацьких володарів могли відреагувати хани урусоба. Втім, є і теоретична можливість того, що допомогу Судаку міг надати і Юрій Кончакович. Однак зважаючи на те, що його війська могли переправитись через Керченську протоку тільки взимку, коли вона замерзала, а морська атака турок відбулась у навігаційний

період, тобто навесні чи влітку, то ми можемо виключити Шаруканідів з переліку союзників Судака. Більш ймовірною є лукоморська гіпотеза.

Події, які стосувалися Судака, мали відбутися ще до так званої татарської смуті. В. Миц стверджував, що сельджуки взяли в облогу Судак в 1217 р. [19, 99]. На думку О. Якубовського конфлікт поблизу Судака відбувався у 1220 або 1221 р., коли монголи були ще далеко від Криму [29]. Його точку зору підтримали А. Якобсон та В. Гордлевський [19, 99; 10, 57]. Н. Богданова, К. Жуков, В. Ченцова стверджували, що сельджуки здійснили похід на Судак та Херсон у 1221–1222 рр. [19, 99]. В. Смірнов припускав, що він мав місце у 1223 р. [25, 447]. В. Васілевський стверджував, що ці події навколо Судака трапились у 1227 р. О. Туран вважав, що вони відбулися вже після січня 1223 р. О. Мавріна зробила висновок, що похід Чабана не міг відбутися раніше 1219 р. і пізніше 1223 р. [19, 99].

Турецький хроніст повідомляв про якогось правителя русів, який прийняв участь у битві. Дослідники не однастайні у тому, хто міг бути цим князем. На думку О. Якубовського та Г. Вернадського це був рязанський князь, хоча для нас залишається загадкою як володар такої віддаленої землі міг оперативнo реагувати на те, що сталося в Криму при відсутності інтересів, які б пов'язували його з Причорномор'ям [29; 5, 258]. Більш того Інгвар Ігорович був затятий ворогом кипчаків, а князі вигнанці на серйозний вплив у таких віддалених землях не могли претендувати.

Відсутність у галицько-волинському літописі будь-яких згадок про події в Криму дозволяє стверджувати, що у боротьбі за Судак не приймали участь Романовичі чи Мстислав Удатний. Більш логічним виглядає припущення, що це міг бути якийсь із князів Чернігівщини. На думку Р. Бабенка це був Мстислав із роду Ольговичів [3], останні були пов'язані дружбою та союзом із степовиками. Тільки на момент консолідації сил русів у першій чверті та середині XII ст. вони воювали проти кипчаків.

Не виключені й інші варіанти. Ал-Ідрісі згадував про місто Русія у Криму [4, 90]. Чи не міг його правитель воювати у складі війська кипчаків? Нібито має свідчити на користь кримської гіпотези те, що якби Мстислав дійсно прийняв участь у цих подіях, то це б мало знайти відображення у даних літописів. Ми не маємо абсолютно ніяких вказівок на це у східнослов'янських джерелах.

Проте турецький хроніст вказував на участь не тільки русів, а й руського князя. Це має свідчити на користь того, що він мав прийти з території Русі. На території ж колишнього Тмутараканського князівства домінували туземні, здебільшого північнокавказькі елементи. Так Юліан вказував на те, що Матархою правив зіх [2, 78–79].

Відповідно руси – союзники кипчаків – не походили з території Криму чи Таманського півострова. Таким чином сельджукам мали протистояти Ольговичі та Урусобичі, які були зацікавлені в контролі над Судаком, як центром міжнародної торгівлі. Це була їх альтернатива шляху «з варяг у

греки».

Спільний виступ союзників був невдалим. Однак наврядчи перемога сельджуків була такою переконливою як це описував Ібн Бібі. Швидше за все Хусам ад-Дін Чупан переміг русів та кипчаків. Після цього він змусив мешканців Судака капітулювати [29]. Наврядчи вторгнення сельджуків мало б минути безслідно. Свідчення Ібн ал-Асіра та Рубрука вказують на тісний зв'язок Судака з Сінопом. Експедиція Хусам ад-Діна у Крим, яка трактувалася Ібн ал-Бібі як захист торгівельних інтересів, може трактуватись як продовження цілеспрямованої експансії на володіння Трапезундської Імперії [29].

До свідчень Ібн Бібі треба підходити дуже критично, оскільки він серед підвладних Ала ад-Діну Кейкобаду земель називав Угорщину та острова, що не відповідає реаліям сельджуцької епохи. До того ж сумнівними є дані, про те, що Хусам ад-Дін Чобан (Чупан) змусив русів сплатити харадж [19, 98]. Не виключено, що було значно перебільшено і наслідки перемоги над кипчаками.

Серед підвладних куманам земель венецієць називав Гучію, яку можна ототожнити із відомою з інших джерел Кримською Готією [23, 393]. Схожу інформацію повідомляв Вільгельм Рубрук вказуючи на те, що населення «Країни сорока замків» (Південно-Західного Криму) до приходу монголів сплачувало данину куманам. Дослідники приписують останнім зруйнування Мангупа та спустошення хори Херсонеса у XI ст. [1, 80]. У східному Криму вони мали з'явитися дещо пізніше – у XII ст. [20, 70]. Кипчацький період у степовому Криму датують XII–XIII ст., хоча політичне панування кипчаків мало позначатись у регіоні в середині XI ст. [1, 74]. Місцеві готи були федератами Візантії, а потім Трапезундської Імперії і несли службу у так званих «Кліматах», тобто тій же «Країні Сорока Замків». Їхні функції мали полягати в обороні фортець та укріплень від нападів кочівників. Відносини Херсонесу, Судака та Кримської Готії з кипчаками могли бути подібними на ті, що існували між грецькими містами Північного Причорномор'я та іраномовними кочівниками за часів античності.

Активність «не-диких половців» на початку XIII ст. нічим не поступалась походам проти Русі у XII ст. Стратегічними партнерами кочівників були болгари та русичі. У якості союзників вони вели війни проти греків, латинян та турків. У війнах племена «не-диких половців» виступали не поодинокі, а як члени єдиної племінної конфедерації. Під час війни з сельджуками в Криму союзником «не-диких половців» був чернігівський князь.

1. *Айбабин А. И.* Города и степи Крыма в XIII–XIV вв. по археологическим свидетельствам / А. И. Айбабин // *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.* – Симферополь, 2003.
2. *Аннинский С. А.* Известия венгерских миссионеров XIII и XIV вв. о татарах и Восточной Европе / С. А. Аннинский // *Исторический архив.* – Т. III. –

- М., 1940.
3. *Бабенко Р. В.* Чернігівське князівство в боротьбі між половцями і турками-сельджуками за контроль над Судаком (1221–1222 рр.) / Р. В. Бабенко // Література та культура Полісся. Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурологічному контексті. – Вип. 17. – Ніжин, 2002.
 4. *Бейліс В.* Країна ал-Куманія у «Географічному творі» ал-Ідрісі та Половецька земля Іпатіївського літопису / В. Бейліс // *Marra Mundi* : 36. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів ; К. ; Нью-Йорк, 1996.
 5. *Вернадский Г. В.* Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь ; М., 1999.
 6. *Виллардуэн Ж.* Завоевание Константинополя / Жоффрау де Виллардуэн. – М., 1993.
 7. *Гераськова Л. С.* Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи / Л. С. Гераськова. – К., 1991.
 8. *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головко. – К., 2006.
 9. *Голубовский П.* Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XIII века : Монография / П. Голубовский. – К., 1884.
 10. *Гордлевский В.* Государство Сельджукидов в Малой Азии / В. Гордлевский. – М. ; Ленинград, 1941.
 11. *Григора Н.* Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами / Никифор Григора. – Т. 1 : 1204–1341. – СПб., 1862.
 12. *Златарски В.* История на българска държава през средните векове / В. Златарски. – Т. 3 : Второ българско царство. България при Асеневици. – София, 1994.
 13. *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.* – Т. 2. – М., 1962.
 14. *Иречек К. И.* История болгар / К. И. Иречек. – Одесса, 1878.
 15. *Клари Р.* Завоевание Константинополя / Робер де Клари. – М., 1986.
 16. *Комнина А.* Алексиада / Анна Комнина. – М., 1996.
 17. *Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей.* – Т. 1. – М., 1962.
 18. *Летопись великого логофета Георгия Акрополита.* – СПб., 1863.
 19. *Маврина О. С.* Сельджуки в Крыму (до питання про достовірність свідчень мусульманських авторів) / О. С. Маврина // *Східний Світ.* – 2008. – №2.
 20. *Макарова Т. И.* Боспор-Корчев. Крым в X – первой половине XIII века / Т. И. Макарова // Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. – М., 2003.
 21. *Павлов П.* Бунтари и авантюристы в средневековна България : [Електронний ресурс] / П. Павлов. – Велико Търново, 2000. – Режим доступа до кн. : http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/voenacalnici.

22. Плетнева С. А. Половцы / С. А. Плетнева. – М., 1990.
23. Поло М. Книга о разнообразии мира / Марко Поло. – М., 2005.
24. Расовский Д. А. Роль половцев в войнах Асений с Византийской и Латинской империями в 1185–1207 гг. / Д. А. Расовский // Списание на българската Академия на науките. – 58. – София, 1939.
25. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII в. / В. Д. Смирнов // Крымские татары : хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре. – Симферополь, 2005.
26. Успенский Ф. И. Образование Второго Болгарского царства / Ф. И. Успенский. – Одесса, 1879.
27. Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники / Г. А. Федоров-Давыдов. – М., 1966.
28. Хониат Н. История со времени царствования Иоанна Комнина / Никита Хониат. – Т. 2 : 1186–1206. – СПб., 1862.
29. Якубовский А. Ю. Рассказ Ибн-ал-Биби о походе малоазийских турок на Судак, половцев и русских в начале XIII в. : Черты из торговой жизни половецких степей : [Электронный ресурс] / А. Ю. Якубовский // Византийский временник, 1927. – Т. XXV. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Bibi/ frametext3.htm>.
30. Pritsak O. Non-Wild Polovcians / O. Pritsak // Honor to Roman Jakobson. – V. II. – The Hague-Paris, 1967.
31. Vasary I. Cumans and Tatars. Oriental Military in Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365 / I. Vasary. – Cambridge, 2005.
32. Zimonyi I. History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans : [Электронный ресурс] / Istvan Zimonyi. – Режим доступа до кн. : www.Lingfol.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/Zimonyi I.P.pdf.

Jaroslav Pylypchuk

«NON-WILD» POLOVCIANS BEFORE THE MOGUL CONQUEST

The article is devoted to the problem of the «non-wild» polovcians' activity in the Northern Надчорномор'я. Polovcians entered the tribal confederations with Bulgarians and Russians and fought against Greeks, Latins and Turks.

Key words: «non-wild» polovcians, Russians, Latins, Bulgarians, the Crimea.

*Потапенко С. П.
(м. Київ, Україна)*

**СПИСКІ ТА ВІДОМОСТІ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКОЇ
СТАРШИНИ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ
60-Х РР. XVIII СТ.**

У центрі даного дослідження знаходяться основні різновиди обліково-